

## FOLKLORDA MAXSUS JANRLARNING BOLALAR TARBIYASIDAGI AMALIY O'RNI

**Eshmurzayev Yusuf Meylikulovich**

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti*

*"Folklor va etnografiya" kafedrası o'qituvchisi*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15179963>

**Anotatsiya:** Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodi hamda Folklorda maxsus janrlarning namunalarining bolalar tarbiyasidagi amaliy o'rni haqida so'z boradi. Xalq og'zaki ijodining janrlaridan bo'lgan dostonlar, ertaklar, miflar, qo'shiqlar, asotirlar hamda rivoyatlar, ajdodlarimizning shonli o'tmishi, ertangi kunga ishonchi aks etgan filmlar yosh tomoshabinlarga ta'siri aks etgan. Zero, xalq og'zaki ijodida xalqning olam haqidagi tushunchasi, didi, ijtimoiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetika mujassamlashgan bo'lib, yosh avlod tarbiyasidagi o'rni haqida so'z yuritilgan.

**Kalit so'zlar:** folklor, animatsiya, film, tomoshabin, ssenariy, yozuvchi, dostonlar, noyob urf-odatlar, folklor janrlari, maqollar.

**Аннотация:** В статье рассматривается практическая роль устного народного творчества и примеры отдельных жанров фольклора в воспитании детей. Эпосы, сказки, мифы, песни, легенды и повести, жанры народного творчества, кинофильмы, отражающие славное прошлое наших предков и их веру в будущее, оказали влияние на юных зрителей. Ведь устное народное творчество воплощает в себе мировоззрение народа, его вкусы, социальную, историческую, политическую, философскую, художественную эстетику, говорит о его роли в воспитании подрастающего поколения.

**Ключевые слова:** фольклор, анимация, фильм, зритель, сценарий, писатель, былины, самобытные традиции, фольклорные жанры, пословицы.

**Abstract:** This article discusses the practical role of oral folk art and examples of special genres in folklore in the upbringing of children. Epics, fairy tales, myths, songs, legends and legends, films reflecting the glorious past of our ancestors and their faith in the future, have an impact on young viewers. After all, oral folk art embodies the people's understanding of the world, tastes, social, historical, political, philosophical and artistic aesthetics, and its role in the upbringing of the younger generation is discussed.

**Key words:** folklore, animation, film, viewer, screenplay, writer, tradition, folkloric genre, proverbs.

Xalq og'zaki ijodi barcha san'atning kelib chiqishiga sabab bo'lib, boshqa ko'plab san'at turlari bilan hamohang holda o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan noyob san'at turidir. Bu sohaga musiqa, raqs, hunarmandchilik, tasviriy san'at, san'at va boshqa san'at turlari kiradi. Boshqacha aytganda, og'zaki ijodiyot xalqning o'tmishi, buguni va kelajagini ifodalovchi, uning taqdiri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ijodiy jarayondir. Shuning

uchun ham allomalarimiz uni xalq adabiyoti deb atashgan. Xalq nima ekanligini bilish uchun avvalo uning xalq og‘zaki ijodiga nazar tashlash kerak.

Xalq amaliy san‘ati to‘g‘ri ma’noda doimiy o‘zgarish, doimiy harakatda bo‘ladigan san‘atdir. Ya’ni, xalq og‘zaki ijodi namunalari har bir spektaklda an‘analar uzviyligi saqlanib qolgan holda muntazam yangilanib, o‘zgartirilib, takomillashtirib boriladi. Shuning uchun ham xalq amaliy san‘ati namunalari ko‘p turfa xillarga ega. Bu o‘zgaruvchanlik folklorning o‘ziga xosligining muhim jihatlaridan biridir.

Har qanday san‘atning ibtidosi xalq og‘zaki ijodida, degan fikr bugun paydo bo‘lmagan. Bu ko‘p yillik hayotiy kuzatishlar, ilmiy tajribalar mahsulidir. Darhaqiqat, tasviriy san‘at, hunarmandchilik, musiqa, raqs, san‘at va hokazolarning kelib chiqishi bevosita xalq og‘zaki ijodiga, xalqning dastlabki tasavvur va e’tiqodiga borib taqaladi.

Mifologik tushunchaga ko‘ra, o‘tmish ibtidoning boshlanishi, tartibsizlikning fazoga aylanishidir. Shuning uchun ertaklarimiz “Bir zamonlar, bir zamonlar, o‘tmishda” deb boshlanadi. Siz aytganingizdek, bu har qanday xalqning son-sanoqsiz, sof, badiiy tarixidir. Biz hayotiy asosga ega bo‘lmagan haqiqiy bo‘lmagan, badiiy mato haqida gapirmayapmiz. Balki bu yarim afsona, yarim haqiqat, mifologik qobiqqa o‘ralgan o‘tmishdir.

Ertakdan farqli o‘laroq, hikoya qiluvchi ham, tinglovchi ham voqeaning haqiqat ekanligiga ishonadi. Qolaversa, doston ajdodlarning muqaddas xotirasi, shonli tarix haqidadir. Bu shonli voqealar avloddan-avlodga tarannum etilgan, o‘tib kelayotgan va ijro etilgan davrda davom etmoqda. Bugungi kunning shiddati tez va shunga mos ravishda talab va imkoniyatlar kengaymoqda. Bugun farzandlarimiz o‘z hayotini zamonaviy texnologiyalarsiz tasavvur qila olmaydi, shuning uchun ularning ehtiyojlarini hisobga olishimiz kerak.

Yuzlab ertaklarimiz, o‘nlab dostonlarimiz asosida multfilmlar, kinolar, kompyuter va mobil telefon o‘yinlari, elektron dasturlar yaratsak edi! Xalq o‘yinlaridan tortib dostonlarigacha bo‘lgan butun og‘zaki nutq jarayonini aks ettiruvchi audio va video tasvirlarni istalgan do‘kondan xarid qilish imkoningiz bo‘lsa!

Bugun bu biroz xayoldek tuyulishi mumkin, lekin, albatta, biz bunga erishamiz. Chunki globallashuvning shafqatsiz talotumida millat bo‘lish, ulug‘ bo‘lish, o‘z nomi va ruhi bilan yashash talabidir. Buning uchun folklor hamisha yordamimizga keladi, folklor qutqaradi. Keyingi yillarda o‘zbek xalq og‘zaki ijodida boshqa xalq va xalqlar folkloriga nisbatan qiyosiy mulohazalar ko‘proq qiziqish uyg‘otdi. Mustaqillik yillarida adabiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda xalq adabiy taraqqiyoti bosqichida yaratilgan qator janrlar – ertak, doston, tantanali folklorning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyoslash juda muhim.

Xalqlarning milliy g‘oya va ruhiyatini she’riy aks ettiruvchi folklor namunalari o‘zining teran mafkurasi, badiiyligi bilan diqqatga sazovordir. Ular ajdodlarimizning ko‘p asrlik orzu-umidlari, intilishlari, ozodlik va ozodlik uchun kurashlari, bu yo‘lda kechgan iztirob va iztiroblar, fe‘l-atvor, o‘ziga xos an‘analar, bunyodkorlik va bunyodkorlik salohiyatini milliy mentalitetning muhim xususiyatlari sifatida ko‘radilar. Binobarin, jamiyat taraqqiyoti, ma’naviy olamini boyitishda yetakchi o‘rin tutgan xalq og‘zaki ijodi namunalarini to‘plash, nashr etish, o‘rganish, ularni boshqa xalqlar og‘zaki ijodi

namunalari bilan qiyoslash, o'xshashlik va farqlarini keltirish va navigatsiyaga qo'shish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir.

Tarixchilar tarixiy voqealar xalq og'zaki ijodida qanday aks etishini o'rganadilar. Etnograflarni xalq urf-odatlarini, san'atshunoslarni esa xalq musiqasi, raqslari, o'yinlari va boshqalar qiziqtiradi. Tilshunoslar xalq og'zaki ijodi tilining sheva va shevalarini, adabiyotshunoslar esa folklor asarlarining yozma adabiyot bilan aloqasini tadqiq qiladilar. Xalq og'zaki ijodi asarlari xalq hayotini aks ettiradi, xalqning dunyo haqidagi tushunchasini, didini, ijtimoiy-tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetikasini o'zida mujassam etadi. Xalq og'zaki ijodi xalqning o'zi haqidagi badiiy xotirasidir.

Gap an'anaviy xalq og'zaki ijodi va uning bugungi holati muammosining ajralmas qismi sifatida keng ma'noda xotirani asrab-avaylash, uni mukammal holatda kelajak avlodlarga yetkazish masalasidir. Mantiqan aytganda, xalq tirik ekan, og'zaki ijodi ham shunday. Bu inkor etib bo'lmaydigan haqiqatdir. Lekin xalqning o'zi ham, ular yaratgan asarlar ham tarixiy tushunchalardir. Demak, vaqt o'tishi bilan xalqning moddiy ahvoli, ma'naviy qiyofasi o'zgaradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalq badiiy dahosi yaratgan ma'naviy boylik – xalq og'zaki ijodi o'z o'rnini yangi-yangi ijodlarga bo'shatishi tabiiy. An'anaviy folklor faqat xalq xotirasida saqlanib qolgan. Folklor janrlari bir-biridan faollik darajasi, omma orasida tarqalish ko'lami bilan farqlanadi. Ba'zi janrlar maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxslar tomonidan ijro etiladi, boshqalari esa ko'p miqdorda ijro etiladi. Masalan, dostonlarni professional baxshilar ijro etishsa, ertaklar ham asosan hikoyachilar orqali ijro etiladi.

Xalq og'zaki ijodining ko'plab janrlarida, jumladan, xalq ertaklarida, tarixiy va lirik qo'shiqlarda ham voqelik, ham bosh qahramon realistik ifodalangan. Ko'pgina folklor janrlaridagi asarlarda qahramonni badiiy tasvirlash tamoyillari umumiydir. Xalq ideal xislatlarga ega bo'lgan, ommaga ergashadigan qahramonnigina tan oladi. Shuning uchun ham folklordagi qahramonlar beqiyos ideallashtirilgan. Xalq og'zaki ijodi asarlarida ijobiy qahramon yozma adabiyotdagi kabi psixologik xususiyatlarda emas, balki uning hayoti, xulq-atvori, xatti-harakati va faoliyatining alohida sahnalarida namoyon bo'ladi. Demak, xalq og'zaki ijodi yozma adabiyotdan yuqorida tahlil qilingan bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Biroq u inson tarbiyasida o'zining ulkan ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatiga ko'ra yozma adabiyot bilan ko'p umumiyliklarga ega.

Olimlar to'g'ri ta'kidlaganidek, afsonalar ilmiy g'oyalar rivojida, falsafa, adabiyot, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, me'morchilik, musiqa, teatr san'atining paydo bo'lishida o'ziga xos manba bo'lib xizmat qilgan. Eng qadimgi ertaklarda turli xalq urf-odatlarini, urf-odatlarini, qabila urf-odatlarini tasvirlangan. Yoki ularni ibtidoiy miqlarning syujeti (realligi)dan kuzatish mumkin. Vaqt o'tishi bilan insoniyat jamiyati taraqqiyoti bilan ertak va afsonalar bolalar tomonidan "o'zlashtirildi" (yoki kattalar bir paytlar o'zlari uchun yaratgan eng yaxshi narsalarni kichkintoylarga sovg'a qilishdi), keyinchalik jahon adabiyotining yorqin namunalari bilan birga "Robinzon Kruzo", "Gulliver".

Xalq og'zaki ijodi folklor janrlarini uchta adabiy turda o'rganadi. Ekskursiya tushunchasi keng ma'noga ega. U turli janrlarni qamrab oladi. Turlar voqelikni tasvirlash tabiati bilan farqlanadi. Dostonda voqelikni syujet-rivoyat shaklida obyektiv aks ettirsa, lirikada shaxsning voqelik haqidagi taassurotlari, ichki kechinmalari subyektiv tarzda

tasvirlanadi; dramaturgiya esa personajlarning nutqi va harakati orqali hayot manzaralarini aks ettiradi. O'zbek xalq og'zaki ijodining janrlari birdaniga va bir vaqtda paydo bo'lmagan. Xalq og'zaki ijodining eng qadimiy janrlari mif, rivoyat, so'zli sehrli qo'shiqlar, shuningdek, mavsumiy marosim qo'shiqlariga asoslanadi, keyingi bosqichda ertak, doston, maqol va topishmoqlar, so'ngra latifalar, xalq dramalari, askiya, tarixiy qo'shiq kabi janrlar. Tarixan shu tarzda shakllangan o'zbek xalq og'zaki ijodining janrlar tizimi o'z taraqqiyoti davomida rivojlanib, takomillashib, hatto yo'q bo'lib ketgan. Ingliz folklor janrlari ham birinchi navbatda miflardan dostonlarga, dostonlardan ertaklarga, dostonlardan tarixiy va romantik qo'shiqlargacha.

Jahon adabiyoti juda chuqur tarixga ega. Bu tarixning asosi sifatida keyingi yillarda folklor janrlari keng tadqiq etilmoqda. Xalq og'zaki ijodini qiyosiy o'rganish xalqlar o'rtasidagi adabiy muhit va jarayonning o'xshash tomonlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Xalq pedagogikasi barkamol avlod tarbiyasi, uning kamolotiga oid barcha masalalarni o'zida mujassam etgan. Shunga ko'ra barkamol shaxs vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ahillik, ilm va kasb-hunarga mehr-muhabbat, adolatlilik, ziyraklik, tashabbuskorlik, e'tiqod va sadoqatlilik, oqibatlilik, odoblilik, kabi fazilatlarga ega bo'lishi, shu bilan birga chuqur ilm egallashi, vaqtning qadriga yetishi, xalq udumlari va milliy urf-odatlarini yaxshi bilishi va qadrlashi, diniy ta'limotlarni tog'ri tushunishi, muomala odobi va kiyinish madaniyatiga rioya qilishi lozimligi uqtirilgan.

Bu fazilatlarning aksi bo'lgan nodonlik, badxulqlilik, manmanlik, qo'rqqoqlik, yolg'onchilik, odobsizlik, insofsizlik, sabrsizlik, baxillik, kibru-havo, hasadgo'ylik, farosatsizlik kabi illatlardan xoli bo'lishi talab etilgan. Ana shu ijobiy fazilatlarni yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish bo'yicha xalq pedagogikasida qator tarbiya metodlari, usul va vositalari mavjud.

O'git-nasihat qilish, ibrat-o'rnak ko'rsatish, rag'batlantirish va qoralash kabi metodlarni xalqimiz asrlar davomida qo'llab kelgan bo'lib, uning quyidagi ijobiy shakllari:

- tushuntirish;
- o'rgatish, mashq qildirish;
- odatlantirish;
- kun tartibini rejalashtirish;
- yaxshi xislat va ishlarga undash;
- iltimos qilish;
- istak bildirish;
- maqtash;
- rahmat aytish, minnatdorchilik bildirish;
- ma'qullash;
- olqish aytish;
- dou qilish;
- alqash;
- tasalli berish;
- mukofotlash, taqdirlash;
- ishonch bildirish;
- oqlash;

- vasiyat qilish;

Shuningdek, xalq pedagogikasida o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda quyidagi holatlar qoralanadi:

- ta'qiqlash, ma'n etish;

- buyurish;

- ta'na, o'pka-gina qilish;

- talab qilish;

- uyaltirish;

- yolvorish va ko'ndirish;

- tanbeh qilish;

- majbur qilish;

- nafrat bildirish;

- masxara qilish;

- douyibad qilish;

- koyish va qarg'sh;

- ayblash va uyaltirish;

- oq qilish;

- ont-qasam ichirish;

- aybiga iqrar qildirish;

- ishonchsizlik bildirish;

- zarda qilish;

- ko'r-ko'rona ishonish;

- yomonlash va vaysash;

- urishish;

- qo'rqitish;

- gapirmasdan qo'yish;

- jismoniy jazo berish va h.

Tarbiya metodlari ichida eng ko'p qo'llanadigan turi namuna, ibrat ko'rsatish, ya'ni o'rnak bo'lishdir. Buni ikki xil yo'nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchisi, yaxshi fazilatlarga ega bo'lgan insonlarning ibratli jihatlarini ko'rsatish orqali undan o'rnak olishga undalsa, ikkinchisi salbiy axloqli kishilarning nojo'ya ishlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga o'rgatiladi.

#### **Adabiyotlar:**

1. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. –T.: O'qituvchi 1975.
2. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori.– T.:O'qituvchi, 1985.
3. Boychechak. Qo'shiqlar.–T.:1984.
4. Turdimov Sh. Go'ro'g'li» dostonlarining genezisi va tadrijiy bosqichlar. – Toshkent: Fan, 2011.
5. Turdimov Sh. Etnos va epos. –Toshkent: O'zbekiston, 2012. 112 b.
6. Eshonqul J. Epik tafakkur tadriji. – Toshkent: Fan, 2006. 120 b.
7. Eshonqul J. O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini. – Toshkent: Fan, 2011.